

Оңтүстік Қазақстан облысының әкімдігі
Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

АЛАШТЫҢ АСЫЛ ПЕРЗЕНТІ

Қорнекті мемлекет және қоғам қайраткері,
дипломат Нәзір Төрекұловтың 125 жылдығына арналған
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
материалдарының жинағы

Материалы международной научно-практической
конференции посвященной 125 летию
видного государственного и общественного деятеля,
дипломата Назира Торекулова

Түркістан - 2017

ӘОЖ 94 (574)
КБЖ 633 (5 Қаз)
К69

Баспаға Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті гуманитарлық ғылымдар факультетінің және Оңтүстік Қазақстан облыстық «Саяси қуғын-сүргін құрбандары музейінің» Ғылыми кеңестері ұсынған (Хаттама №2 23.10.2017)

Редакциялық алқа мүшелері

Әбдібеков У.С. - Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің президенті, алқа төрағасы

Раимбердиев Т.П. – Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің вице-президенті, техн.ғ.д., профессор, алқа төрағасының орынбасары

Серғазиев Б.А. – Оңтүстік Қазақстан облыстық «Саяси қуғын-сүргін құрбандары» музейінің директоры, алқа төрағасының орынбасары

Сапарбаев А.Ж. - «Нәзір Төрекұлов» Халықаралық қайырымдылық қорының президенті, Қазақстанның Еңбек сіңірген қайраткері, ҚР ҰҒА Құрметті академигі

Базарбаев Қ. – философия докторы, «Тарих» кафедрасының меңгерушісі

Тұрсұн Х.М. - т.ғ.д., «Тарих» кафедрасының профессоры, жауапты редактор

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Нәзір Төрекұловтың 125 жылдығына арналған «Алаштың асыл перзенті» атты халықаралық ғыл.-тәжіриб. конф. мат. [Құрастырушылар: Х.Тұрсұн, Г.Батырбекқызы, Ә.Сапарбаев, Б.Серғазиев] -Түркістан. 1-2 қараша 2017 жыл. 290 б.

ISBN 978-601-243-873-4

Жинаққа Оңтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің ұйымдастыруымен өткізілген көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, дипломат, ағартушы, публицист Нәзір Төрекұловтың 125 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға қатысушы ғалымдардың тарих, филология, саясаттану ғылымдары бойынша жазылған мақалалары енгізілген. Жинақ ғалымдарға, докторанттар мен магистранттарға, студенттерге және көпшілікке арналған.

УДК94 (574)
ББК 633 (5 Қаз)
ISBN 978-601-243-873-4

© Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, 2017

© Облыстық «Саяси қуғын-сүргін құрбандары музейі», 2017

МАЗМҰНЫ

Қазақстан Республикасы Сенатының төрағасы Қасымжомарт Кемелұлы Тоқаевтың құттықтауы	3
Оңтүстік Қазақстан облысының әкімі Ж.Қ.Түймебаевтың құттықтау сөзі	4
Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрі Қ.Қ. Әбдірахмановтың құттықтау сөзі	5
ҚР ҰҒА президенті М.Ж.Жұрыновтың құттықтау сөзі	6
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ президенті, ф-м.ғ.д., профессор У.С.Әбдібековтың құттықтауы	7
Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің Ерекше тапсырмалар жөніндегі Елшісі Ж.Ж.Әділбаевтың құттықтау сөзі	8
ҚР ҰҒА Құрметті академигі, «Нәзір Төреқұлов» Халықаралық қайырымдылық қорының президенті Ә.Ж.Сапарбаевтың құттықтау сөзі	9

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС БАЯНДАМАЛАРЫ

Түймебаев Ж.Қ. - ТҮРКІСТАНДА ТҮЛЕП ҰШҚАН ҚАЙРАТКЕР	11
Ражджапов К. - ОТНОШЕНИЕ НАЗИРА ТЮРАКУЛОВА (ДЕРВИША) К ДВИЖЕНИЮ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ ИЛИ ФЕРГАНСКИЙ ВОПРОС	17
Абдурашитов Ф.М.- НАЗИР ТУРАКУЛОВ И АГРАРНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В СЕВЕРНОМ ТАДЖИКИСТАНЕ НА ЗАРЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ	22
Турсун Х.М. – НӘЗІРТАНУ ҒЫЛЫМИ БАҒЫТЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	28

«НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТАРИХЫ» СЕКЦИЯСЫ

Айменов Ж.Т., Батырбекқызы Г – НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – ШЫҒЫС ХАЛЫҚТАРЫ БАСПАСЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ	36
Бабаев Ф. - ВЗГЛЯДЫ НАЗИРА ТЮРАКУЛОВА НА ТУРКИСТОН МУХТОРИЯТИ И ДВИЖЕНИЕ «БАСМАЧЕСТВА	43
Ергәбек Қ.С.- ЖАЙСАҢ АЗАМАТТАН ҚАЛҒАН ЖАЛҒЫЗ ТҮЯҚ ЕДІ...	46
Жамолова Д. - НАЗИР ТУРАКУЛОВ И ВОПРОСЫ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ТУРКЕСТАНЕ	50
Жуйриков К.К. - ЖИВАЯ ПАМЯТЬ ИСТОРИИ	53
Инояттов С. - ВКЛАД НАЗИРА ТЮРАКУЛОВА В СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ТУРКЕСТАНСКОЙ АССР	54
Рахмонов К.Д. - НАЗИР ТӨРЕҚҰЛОВ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ПЕРИОД И ТРАГИЧЕСКАЯ СУДЬБА	58
Нурбетова Г.О.- НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – ҚАЗАҚТЫҢ ҮМІТІН АҚТАҒАН ЕР ТҮЛҒА	60
Рахматов М. - НАЗИР ТУРАКУЛОВ И ВОПРОСЫ ГОЛОДА В ТУРКЕСТАНСКОЙ АССР	66
Рашидов О.Р. - НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА БОЛЬШЕВИКОВ В ТУРКЕСТАНЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЗИРА ТЮРАКУЛОВА	70
Серикбаева Г. – ТАҒДЫРЛЫ ТҮЛҒА	73
Тастанбеков М.М., Шырымбек А. – ТАЙЫР МАНСҰРОВТЫҢ НӘЗІРТАНУҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ	78
Таубаева М.Е., Мамашарипова Г.А. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ - АҒАРТУШЫ, САЯСАТКЕР, ДИПЛОМАТ	84
Тилеукулов Г.С. - ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н.ТЮРАКУЛОВА НА ПЕРЕЛОМНОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ТУРКЕСТАНА (1917-1922гг.)	88
Туракулов Э. – РОДОМ ИЗ КОКАНДА	91

Хотамов Н.Б. - НАЗИР ТУРАКУЛОВ И ВОПРОС ПОДГОТОВКИ СВЕРЖЕНИЯ ЭМИРСКОГО РЕЖИМА В БУХАРЕ	94
Хаитов Ш.А. - НАЗИР ТӨРЕҚҰЛОВ – ЗНАМЕНИТЫЙ ПРОСВЕТИТЕЛЬ В ТУРКЕСТАНЕ	99

«ҚАЗАҚСТАН ДИПЛОМАТИЯСЫ ЖӘНЕ НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ» СЕКЦИЯСЫ

Мансұров Т.А. - КСРО-НЫҢ ӨКІЛЕТТІ ӨКІЛІ НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ	102
МАНСУРОВ Т.А. - ПОЛПРЕД СССР НАЗИР ТЮРЯКУЛОВ	108
Әлімбаев А. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТАҒЫЛЫМДЫҚ МӘНІ	114
Альжанова Ә.Е. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ - ЖОҒАРЫ КӘСІБИ ДИПЛОМАТ	117
Мұхтарбеков Н.А. - Н.ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	121
Отарбаева Г.К., Мусаева С.Т., Отарбаева А.К.- НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ - ҚАЗАҚТЫҢ ТҰҢҒЫШ ДИПЛОМАТЫ	128
Орынбекова Ә.Ө. - ТҰҢҒЫШ ДИПЛОМАТ – НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ	134
Орынтаев Ж.Қ., Батырбекқызы Г., Нью А. - ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИПЛОМАТИЯ ЖӘНЕ НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – САУД АРАБИЯДАҒЫ БІРІНШІ КЕҢЕС ЕЛШІСІ	139

«ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ҚАЗАҚ ӘЛПБИИ ЖӘНЕ НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ» СЕКЦИЯСЫ

Шәріп А.Ж. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ ЖӘНЕ ЖАҢА ӘЛПБИИ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ	143
Аманжолова Д.А. - НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ В 1920-1930-Е ГГ.	147
Әлібек С. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ ЖӘНЕ КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЛАТЫН ӘЛПБИИ МӘСЕЛЕСІ	157
Батырбекқызы Г., Мамашарипова Г.А., Сариева А.А. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ ЛАТЫН ӘЛПБИИНЕНГІЗУДЕГІ ҚЫЗМЕТІ	162
Бодиров А. - НАЗИР ТЮРАКУЛОВ И ВОПРОСЫ НОВОГО АЛФАВИТА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ	165
Махат Д. - XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ АЛФАВИТІНЕ РЕФОРМА: ТАРИХЫ ЖӘНЕ САЛДАРЛАРЫ	168
Қалыбаева Б.Ә. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВТИҢ ЛАТЫН ГРАФИКАСЫ ЖОБАСЫ	178
Мырзағалиева А.Д. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ ЖӘНЕ ЛАТЫН ӘЛПБИИ РЕФОРМАСЫ	184
Нарымбет Г., Байзақ С. - ЛАТЫН ӘЛПБИИНІҢ ЖАҢА ЗАМАНДАҒЫ ТИІМДІЛІГІ	186
Смағұлова С.О. - ЛАТЫН ӘЛПБИИ ЖӘНЕ НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ	187
Тұлеуова Ә.М. - НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ ЖӘНЕ ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА КӨШУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	194

«НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – ЖУРНАЛИСТ, БАСПАҒЕР ЖӘНЕ ҒАЛЫМ-ЛИНГВИСТ» СЕКЦИЯСЫ

Әлмашұлы Ж. - ҚАЙРАТКЕРЛЕРДІ ҚҰРМЕТТЕУ КІМГЕ КЕРЕК?	199
Анарбаев Қ.С. - ҰЛТ РУХАНИЯТЫН ТҮГЕЛДЕГЕН НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ	202
Бейсенбайұлы Ж. - БАРЛЫҚ ЖОЛ МЕККЕДЕ ТҮЙІСЕДІ	205
Ергөбек Қ.С. - АМАНАТ	215
Ергөбек Қ., Досыбаева А. - АДАМ БЕКЕРГЕ ЖАСАМАЙДЫ... (Қарақалпақ ғалымы қалдырған хат)-	221

Следует отметить, что до этого в этой всемирно известной серии были выпущены книги о Сакене Сейфуллине, Чокане Валиханове и Каныше Сатпаеве. Таким образом, Назир Тюрякулов пополнил плеяду выдающихся деятелей казахского народа в формате ЖЗЛ.

Министр иностранных дел Казахстана К.К.Токаев подарил как-то издание художественной книги о Н.Тюрякулове на английском языке министру иностранных дел Саудовской Аравии принцу Сауд аль-Фейсалу. Ведь это именно его отец, будущий король Фейсал бен Абдель Азиз аль-Сауд принимал некогда верительные грамоты советского полпреда, ставшего впоследствии близким ему другом. Министр предложил перевести монографию на арабский язык с тем, чтобы широкий доступ к ней получила и арабская общественность.

На перевод книги привлекли замечательного лингвиста, человека глубоких знаний, профессора Каирского университета Амера Мухаммеда Амера, читавшего в тот момент лекции в Казахском Национальном университете имени аль-Фараби. Его работа была выполнена блестяще и о высоком качестве перевода потом не раз говорили мне авторитетные ученые-арабисты. Я думаю, что арабское издание книги десятитысячным тиражом дало широкую возможность и арабоязычным читателям познакомиться с одним из самых интересных периодов развития Саудовской Аравии, советско-аравийских и советско-арабских отношений. Да иначе и быть не могло – ведь книга была выпущена в свет пользующимся на Ближнем Востоке наивысшей репутацией Каирским издательством «Айн Шамс».

А в апреле 2014 года вышла итоговая книга о жизни и деятельности Назира Тюрякулова «Познание личности» («Тұлғаны тану»), которая дает возможность широкому кругу читателей ознакомиться с научной и художественной литературой, с рецензиями и откликами к книгам автора в СМИ и неопубликованными ранее архивными материалами, посвященными легендарному полпреду СССР.

На международных конференциях, посвященных дипломатической и политической деятельности Назира Тюрякулова, в ноябре 2006 года в Туркестане и в июне 2013 года в Астане, я по предложению организаторов сделал основные доклады.

А научно-практическая конференция, которая состоится 1-2 ноября 2017 года в Туркестане, несомненно, послужит дальнейшему познанию исторической по праву фигуры Назира Тюрякулова.

Список использованной литературы и ссылки на источники информации:

Материалы из Архива внешней политики Российской Федерации, Государственного архива Российской Федерации, Российского Государственного архива социально-политической истории, Центрального архива ФСБ России.

Авторские научно-исследовательские и художественные книги о полпреде СССР Назире Тюрякулове.

НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТАҒЫЛЫМДЫҚ МӘНІ

Әлімбаев Амангелді - тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының доценті, Қазақстан, Алматы қ.

Ежелден ұлтты ұйытқан ұлағатты бабаларымыз елінің бейбітшілігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында іргелес жатқан елдерге сан мәрте өз елшілерін аттандырып, қазақ халқының басынан өткен небір қиын-қыстау сәттерде дипломатиялық өнерді ұтымды пайдалана отырып, елінің елдігі мен жерінің тұтастығын сақтап қалды.

Сонымен бірге дипломатиялық қызмет елмен елді табыстыратын алтын көпір ғана емес, халықаралық аянда мемлекеттерді бір-бірімен беттестірін, мемлекеттің бет-бейнесін әлемге паш етеді. Сол орайда қазақ дипломатиясының өзегі - алғашқы Қазақ хандығын құрып, тәуелсіздік пен аумақтық тұтастықты сақтап қалу міндеті «маңдайларына» жазылған Керей мен Жәнібектен басталып, Әбілқайыр, Абылай хандарға сабақтасатыны, одан беріде Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының Сауд Арабиясындағы елшісі болған Нәзір Төреқұлов сынды азаматтарымыздың есімімен өріліп, бүгінгі Қазақстанның жаңа тарихымен астасып жатыр.

Бүгінгі қазақ дипломатиясының қызметкерлері, жалпы қазақ азаматтары Нәзір Төреқұловтың қоғамдық қызметінен, оның ішінде дипломатиялық қызметтегі тәжірибесінен үлгі алып, өз біліктіліктерін жетілдіре түсуге ынталы болуға тиіс. Бұл орайда 1994-2002 жылдар аралығында Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі болған Тайыр Мансұровтың еңбегі ерекше. Елшілік қызметі аясында дипломатиялық арна арқылы Ресей мемлекетінің мұрағаттарында Нәзір Төреқұловтай қазақтың біртуар азаматына қатысты жай ғалымдардың қолы жетпес қаншама құжатқа қол жеткізе алуы, қазақтың алғашқы кәсіби дипломатының атын қайта жандандыруына мүмкіндік туғызды.

Кеңестер Одағының мемлекеттігінің алғашқы қиын-қыстау кезеңінде қазақ даласынан шыққан Нәзір Төреқұлов сынды ағаларымыздың халықаралық қатынастар саласында сіңірген орасан зор еңбегі нақтылы дипломатиялық, мұрағаттық құжаттардың негізінде өскелең жас ұрпаққа, тіпті бүкіл қазақ еліне, одан әрі әлемге әйгілі бола бастады. Оған Тайыр Мансұровтың қазақ, орыс, араб, ағылшын тілдерінде жарық көрген Нәзір Төреқұлов туралы еңбектері айғақ.

Халықаралық қатынастар тарихын зерделеуде, қазақ дипломатиясының қалыптасуы мен дамуын саралау барысында Нәзір Төреқұлов туралы еңбектердің мәні өте зор. Өйткені олар жастарға дипломатия саласынан тәлім-тәрбие беруде қол жетпес құнды мәліметтер болып табылады. Осы құжаттардың негізінде 36 жастағы Нәзір Төреқұловтың 1927 жылы 24 қарашада КСРО-ның Саяси бюросының отырысында (№ 137 Хаттама) Хиджаз, Неджд және қосылған өңір Корольдігіне Кеңестер Одағының атынан өкілетті өкіл және бас консул болып тағайындалғандығы туралы шешім қабылданғандығы және оның 1927 жылдың 15 желтоқсанында КСРО Орталық атқару комитетінің Президумының шешімімен бекітілгендігі белгілі болды [1]. Бұл тағайындаудың өзі сол кездегі Кеңестер Одағының ең жоғарғы дейгейінде, яғни мемлекет басшысы И.В.Сталиннің тікелей келісімінің нәтижесінде жүзеге асуы, ұсынылған тұлғаның біліктілігі мен кәсіби қасиеттерінің талапқа сай болуымен қоса, Нәзір Төреқұловтың бұған дейінгі жауапты қызметтерінде атқарған жұмысының нәтижесі екендігін дәлелдейді.

Дегенмен дипломатиялық қағида бойынша дипломатиялық мекеме басшысына тағайындалған тұлғаның өз қызметін бастауы үшін қабылдаушы мемлекет тарапынан келісім алу үрдісі белгіленген. Қабылдаушы тараптың оң шешімінің нәтижесінен кейін Нәзір Төреқұлов Сауд корольдігінің дипломатиялық астанасы Жидда қаласына 1928 жылдың 29 қыркүйегінде келіп, 3 қазан күні Мекке қаласында Ибн Сауд королінің ұлы Фейсал ханзадаға Сенім хатын тапсырады [2, 68с.]. Осы сәт Нәзір Төреқұловтың дипломатиялық қызметінің ресми түрде басталғанының куәсі. Жаңа қызметте Нәзір Төреқұловтың жаңа іскерлік қасиеттері мен қабілеттерінің ашылуына мүмкіндік туғандығы айқын. Дипломатиялық мекеменің қызметін бір сарынға ғана салып қоймай, Кеңестер Одағы мен сауд елі арасындағы байланысты жан-жақты қамтуға талпынғандығы оның қызметінен анық көрінеді. Тіпті арабтық шығыстағы дәрігерлік жағдайдың қиыншылығында кеңестік дәрігерлердің көмегімен қол ұшын беруді жолға қоюдың өзі, қабылдаушы мемлекет тарапынан сенімділікті арттыруға әкелді.

Мемлекетаралық қатынасты жаңа арнада дамыту мақсатында, ынтымақтастықтың шеңберін кеңейтуге ынталы екендігінің белгісі ретінде КСРО-ның Жидда қаласындағы дипломатиялық мекеменің төменгі сатысы болып табылатын дипломатиялық агенттікті бір жылғы қажырлы еңбегінің нәтижесінде дипломатиялық миссия деңгейіне жеткізуі, орасан зор табыс болып табылады. Соған орай 1930 жылдың 26 ақпанында Төтенше Уәкіл және Өкілетті Министр ретінде Сенім хатын тапсыруы [3], осы жылы Жидда қаласындағы шет мемлекеттердің дипломатиялық корпусының дуайені ретінде танылуы, оның лауазымының өсуі мен екіжақты қарым-қатынастардың нығая түскендігін дәйектейді.

Нәзір Төрекұловтың бойындағы кәсіби қабілеттерінің бірі оның өте сауаттылығы. Бүгінгі техникалық жағдай әлі дамымаған кезде дипломатиялық қызметкерлердің бар құжатты қолмен және ешбір қатесіз жаза білуі әркімнің қолынан келе бермеді. Ал Нәзір Төрекұлов жайлы мәліметте оның жазуы каллиграфиялық үлгіде болғандығын айтады, яғни грек тілінен аударғанда түзу, әдемі жазу өнеріне ие болған. Сонымен бірге құжаттарда сөйлемді еш қатесіз жазғандығы айтылады. Өйткені дипломатиялық қызмет жазба жұмысымен өте тығыз байланысты. Дипломатиялық хат алмасу арқылы мемлекеттердің дипломатиялық қарым-қатынастары жүзеге асады. Дипломаттар өздерінің жұмыс уақытының басым мөлшерін өз үкіметі мен сыртқы істер министрлігі арасында ресми хат алмасуға арнайды: саяси хаттар, шартты белгімен жазылатын жеделхаттар, әр түрлі нұсқадағы анықтамалар, ұсыныстар, сұхбат жазбаларын, келіссөздер мен баспасөз мәслихаттарына арналған мәлімдеме жобаларын, жадынамалық жазбаларын, келісімдер мен шарттардың жобаларын және т.б. дайындайды. Сондай-ақ шетелдік дипломатиялық өкілдіктер мен министрліктер арасындағы дипломатиялық құжаттарды: ноталар, мәлімдемелер, декларациялар, жеке жолдамалар, меморандумдар, коммюникелер, басқа да ресми құжаттарды жобалайды [4]. Осы құжаттарды дайындау барысында дипломатиялық тілге ерекше көңіл бөлінеді. Ал тіл меңгеруі нағыз дипломат үшін басты қасиет, бұл мәселеде Нәзір Төрекұлов өз ана тілі қазақ тілінен бөлек өзбек, татар, түрік, орыс, араб, парсы, француз және неміс тілдерін меңгерген.

Дипломат үшін өз тілі мен бірге қабылдаушы елдің тілін білу күнделікті дипломатиялық қызметінің нәтижелі болуының белгісі. Бұл қағиданы бүгінгі Қазақстанның әр дипломаты, болашақ елшілері жадында сақтағаны дұрыс. Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрі болған кезінде Қ.Тоқаев: “Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері бұрын ұмтыла бастаған ұлттығымыздың басты белгілері, асыл мұраларымыз-тарихымыз, дініміз, ділімізбен қоса, тілімізді қалпына келтіруге сыртқы саясат ведомствосы да атсалысып, министрліктің құрылымдық бөлімшелерінде және шетелдердегі елшіліктер мен өкілдіктерде іс жүргізу және қатынас қағаздарын кезең-кезеңімен мемлекеттік тілге көшіру жоспарланып отыр” - деп тіл мәселесінің мемлекетаралық қатынастарда да өте маңызды екендігін дәйектейді [5, 3 бет]. Өйткені тіл - қашанда мемлекет тірегі, ұлттың ұлт болуының басты белгілерінің бірі.

Тіл мәселесіне Нәзір Төрекұлов дипломатиялық қызметке дейін де аса зор назар аударып білген. Түріктік жазуды латындандыру мәселесінен де шет қалмағаны, оның сол кездегі еңбектерінен айқын көрінеді. Ал дипломатиялық құжаттың тілі – бұл мемлекеттің сыртқы әлеммен байланысқа түсетін тілі. Сол ретте көп жағдайда мемлекеттің дайындаған дипломатиялық құжатының тілінен сол мемлекеттің бет-бейнесін көреді. Сондықтан да, тілге, дипломатиялық құжаттардың жазылуына аса жоғары талаптар қойылады. Бұл тіл анық та, нақтылы болуға тиіс. Сол ретте Нәзір Төрекұлов тілдік құралды өте ұтымды пайдалана білген, оның дәлелі араб әлеміндегі дипломатиялық қарым-қатынастарда Кеңестер Одағының мүддесін жан-жақты қорғай білуі.

Олай болса, бүгінгі қазақ елінің дипломаттары да тұрған еліміздің тұлғалық қасиетіне, ұлттық тіліне, мәдениетіне, парасаттылығына, өзіндік ерекшелігіне мән бере отырып,

қазақ халқының ұлттық сипатын жарқырата ашып көрсетуге талпынуы керек. Мақсат тұтқан іс қауқарлы болу үшін әрбір дипломат маман Нәзір Төреқұловтай өзінің біліктілігін арттыра түсуге тиіс. Тілді терең меңгергеннің өрісі мен тынысы кең боларына Нәзір Төреқұловтың Сауд Арабиясындағы дипломатиялық қызметінің нәтижелері айғақ болары сөзсіз.

Әдебиеттер:

- 1 Мансуров Т.А. Назир Турыкулов – полпред СССР в Королевстве Саудовская Аравия / письма, дневники, отчеты/ (1928-1935 гг.). –М.:Русский Раритет, 2000. -608 с.
- 2 Мансуров Т.А. Полпред Назир Турыкулов. –М.:Молодая гвардия, 2004. -371 с.
- 3 Мансуров Т.А. Познание личности: полпред Назир Турыкулов. –М.:Русский Раритет, 2014. -873 с.
- 4 Әліпбаев А.Р. Дипломатиялық құжаттама (оқу құралы). – Алматы: «Қазақ университеті», 2009. - 236 б.
- 5 Қазақ және орыс тілдерінде дипломатиялық іс жүргізу/Қ.К.Тоқаевтың жалпы ред.- Астана, 2004. -320 б.

НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ - ЖОҒАРЫ КӘСІБИ ДИПЛОМАТ

Э.Е. Альжанова, Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ, «Тарих» кафедрасының доценті,

Нәзір Төреқұлов жоғары кәсіби дипломат болған. Аз ғана уақыт ішінде араб тілін жетік меңгеріп қоймай, ол аудармашысыз да келісімдер жасай білген. Сонымен қатар Сауд Аравиясы корольдігінің мәдениеті мен ұлттық фольклорын меңгерді. Елші ретінде НәзірТөреқұлов өз қызметінде көрнекті ұйымдастырушылық дағдыларын орынды пайдалана білді. Ол Сауд Арабиясының королінің тақ мұрагері, ханзадасы Фейсалдың СССР-ға барған он күндік іс сапарын керемет жоспарлап дайындады. Бұл іс-сапардың нәтижесінде екі ел арасындағы сауда - экономикалық және басқа да қарым-қатынас күшейе түсті.

Түркістан өлкесінің тумасы Нәзір Төреқұлов (1892-1937) қазақ халқының өткен жүзжылдықтың бірінші жартысы тарихындағы саңлақтар тобының арасында оның ең көрнекті қайраткерлерінің бірі ретінде ерекше орын алатын ірі тұлға. Нәзірдің әкесі Төреқұл Ферғанада тұрып, ұзақ жылдар бойы заңгер қызметін атқарған. Нәзірдің балалық шағы Қоканда өтіп, сонда білім алған. 1914 жылы 22 жастағы Нәзір Мәскеудегі коммерциялық институтқа оқуға түседі. Студент болған ол алғашқыда 1916 жылғы патша үкіметінің қазақтарды соғысқа жіберу туралы жарлығына қарсы оқиғаларға қатысып жүреді. Батыс майданға жіберіледі. Минскіге таяу жерде «Свободная степь» астыртын ұйымын құрады. Оның құрамына соғысқа шақырылған Қазақстан және Орта Азия халықтарының өкілдері енгізілген еді. Бұл ұйымның мақсаты Шығыс халықтарының ұлттық-азаттық күресіне көмек көрсету болатын. Нәзір төңкеріс және азаматтық соғыс жылдарында Қоканға қайтып келеді. Қокан және Ташкент қалаларында қазақ және өзбек тілдерінде жарық көріп тұрған бірқатар газет пен журналдарды басқарады. Көрнекті қоғам қайраткерлері Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мұстафа Шоқай, Мұхаметжан Тынышбаев, Мағжан Жұмабаев, Сұлтанбек Қожанов секілді өзінің ұлы замандастарымен бірге Нәзір өз халқының бостандығы мен тәуелсіздігі жолындағы күреске белсене араласады.

Н.Төреқұлов 1921 жылы Түркістан Республикасы Орталық атқару комитетінің Төрағасы болып сайланды. Тіпті Кеңес өкіметінің жоғарғы органын басқарып отырғанының өзінде ол аталмыш аймақты қоныстанған мұсылман халықтарының салт-